

УДК 342.9

ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ДОСВІД ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВИХ ЗАСАД ПУБЛІЧНОГО АДМІНІСТРУВАННЯ У СФЕРІ ПІСЛЯДИПЛОМНОЇ ПЕДАГОГІЧНОЇ ОСВІТИ Й ПЕРСПЕКТИВИ ЙОГО ЗАПОЗИЧЕННЯ В УКРАЇНІ

Наталя КОРОТКА,

кандидат юридичних наук, провідний спеціаліст з кадрових питань
Запорізького обласного інституту післядипломної педагогічної освіти

SUMMARY

The article analyzes the European experience of institutional framework of public administration in the field of postgraduate education and prospects of its borrowing in Ukraine. Based on the analysis proved that it is extremely urgent for Ukraine is borrowing the experience of France and Germany in terms of determining the legal status of teachers working in public schools, both state (public) employees, provides them with the opportunity to enjoy a fairly wide range of social guarantees. In the context of the future decentralization of power and local government reform, it looks useful experience of Germany, where the public administration in the field of postgraduate education is decentralized.

Key words: The European Union, international experience, public administration, education, postgraduate education.

АНОТАЦІЯ

У статті аналізуються європейський досвід організаційно-правових засад публічного адміністрування у сфері післядипломної педагогічної освіти й перспективи його запозичення в Україні. На підставі аналізу доведено, що надзвичайно актуальним для України є запозичення досвіду Французької Республіки та ФРН у частині визначення правового статусу педагогів, які працюють у державних навчальних закладах, як державних (публічних) службовців, що надає їм змогу користуватись доволі широким колом соціальних гарантій. У контексті майбутньої децентралізації влади й реформи місцевого самоврядування корисним виглядає досвід ФРН, де публічне адміністрування у сфері післядипломної педагогічної освіти має децентралізований характер.

Ключові слова: Європейський Союз, зарубіжний досвід, публічне адміністрування, освіта, післядипломна педагогічна освіта.

Постановка проблеми й актуальність теми. Педагогічна освіта є базовою для будь-якого фахівця, причетного до навчання, виховання, розвитку й соціалізації людини. Рівень педагогічної освіти визначає ефективність вирішення професійних завдань вихователя, учителя, викладача вищого навчального закладу та системи освіти дорослих. У цьому контексті післядипломна освіта науково-педагогічних і педагогічних працівників є важливою передумовою, що забезпечує проведення модернізації освіти на основі осмислення національного й зарубіжного досвіду. Поряд із цим варто підкреслити, що надзвичайно важливим фактором невинного розвитку педагогічної освіти (і післядипломної підготовки педагогів як її складової) є наявність ефективного публічного адміністрування, що включає чітко сформульовані принципи, мету й завдання, сучасні форми та методи такої діяльності, реформованої відповідно до європейських стандартів системи суб'єктів адміністрування тощо.

Однак аналіз проблем, які на сьогодні є характерними для післядипломної педагогічної освіти (недостатній обсяг фінансування, низький рівень нормативного забезпечення, відсутність чіткої координації між суб'єктами адміністрування в цій сфері, певна інституційна застарілість і невідповідність європейським стандартам тощо), свідчить про необхідність реформування вказаної складової публічного управління та приділення істотної уваги зазначеному правовому інституту з боку вчених-юристів (передусім адміністративістів), котрі мають сформулювати науковий базис для мо-

дернізації публічного адміністрування у сфері післядипломної педагогічної освіти. Одним із найбільш раціональних і корисних шляхів наукової розробки засад реформування будь-якої сфери публічного адміністрування є порівняльно-правовий аналіз та узагальнення зарубіжного досвіду.

Натомість запозичення зарубіжного досвіду нормативного врегулювання в тій чи іншій сфері та імплементація відповідних норм у національне законодавство України є одним із пріоритетних шляхів подальшого вдосконалення засад публічного адміністрування в цій сфері (особливо це питання актуалізується на фоні євроінтеграційних процесів у нашій державі). При цьому, погоджуючись із думкою Т.О. Коломоєць, П.С. Лютікова, Р.В. Сінельніка, Р.О. Кукурудза та інших учених-адміністративістів, варто зазначити, що, як свідчить практика, сліпе запозичення зарубіжного досвіду дає недостатній ефект, створює часом законодавчі суперечності, призводить до виникнення прогалин у регулюванні того чи іншого виду правовідносин. Ураховуючи це застереження, важливим і необхідним поряд із запозиченням зарубіжного досвіду є врахування національних традицій і тенденцій у сфері нормотворення [1, с. 145; 2, с. 109; 3, с. 166]. Такий підхід зумовлює пошук найбільш ефективних та раціональних з погляду вітчизняного правозастосування моделей і механізмів упорядкування відповідних правовідносин.

Усе це зумовило **мету статті** – аналіз нормативних та організаційних засад публічного адміністрування у сфері післядипломної освіти викладачів у зарубіжних державах.

Виклад основного матеріалу дослідження. Ураховуючи той факт, що Україна, підписавши у 2014 році Угоду про асоціацію з Європейським Союзом, фактично визначилась із основним вектором своєї геополітики, логічним виглядає дослідження досвіду в цій сфері саме тих держав, які є членами Європейського Союзу (далі – ЄС) і досягли найбільш вагомих результатів у сфері публічного адміністрування післядипломної освіти викладачів, істотно вплинули на формування так званого європейського освітнього простору (зокрема Франція та Німеччина).

Незаперечним є той факт, що євроінтеграційний вектор України є каталізатором масштабних і комплексних реформ, в основі яких лежать демократичні цінності й соціальна справедливість [4, с. 1]. Як слушно вказує А.О. Аганіна, системні зміни у сфері публічного адміністрування, прискорення внаслідок укладання політичної частини Угоди про асоціацію Європейського Союзу та України низки реформаційних процесів щодо модифікації наявної системи органів публічної адміністрації потребують свого доктринального осмислення, створення надійного наукового фундаменту трансформації вищезазначених суспільних відносин [5, с. 1].

Разом із тим ухвалення, адаптація української післядипломної освіти до європейського і світового освітніх просторів є складним і тривалим процесом. Важливою передумовою наближення післядипломної освіти педагогів до європейських і світових стандартів якості освіти є вдосконалення нормативно-правового, матеріально-технічного, наукового, науково-методичного, інформаційного, кадрового забезпечення цієї галузі [6, с. 4]. На нашу думку, таке вдосконалення має здійснюватись із обов'язковим урахуванням відповідного зарубіжного досвіду як позитивного, так і негативного змісту, а також, як уже вказувалось, збалансовуватись із вітчизняними традиціями публічного адміністрування.

Логічно розпочати дослідження порушеного в статті блоку питань з аналізу основних нормативних орієнтирів у сфері педагогічної освіти ЄС і вимог до професійних навичок та здібностей педагога як певних загальних стандартів педагогічної, у тому числі й післядипломної, освіти в ЄС загалом.

Варто відзначити, що законодавство ЄС у сфері освіти має досить значне коло актів, які в тому числі регулюють окремі питання та аспекти післядипломної педагогічної освіти. Що стосується вимог до професійних і моральних якостей педагога як орієнтирів їхньої професійної підготовки, то тут узагальнений аналіз європейського законодавства дає змогу їх систематизації в межах комплексного явища – «європейський вимір освіти» (European dimension in education), як «обов'язкової передумови реалізації Лісабонської стратегії» [6, с. 11]. Зокрема, європейський вимір освіти висуває такі вимоги до педагогів.

По-перше, педагоги мають володіти інформацією та знаннями щодо європейської інтеграції (знання про держави-члени: історію, культуру, мову освіти тощо; знання про ЄС: інституції, методи діяльності, практику, ініціативи, рішення, щоденне життя; європейська культурна спадщина, спільність і відмінності; процес співробітництва, результати й гострі проблеми).

По-друге, європейський вимір передбачає розвиток у педагогів відкритого мислення, прихильності й поваги до людей, які проживають у зарубіжних державах та належать до різних культур і релігій; обізнаності з культурними стереотипами для розпізнавання витоків ксенофобії й расизму.

По-третє, педагоги мають оволодіти низкою нових умінь: щодо розвитку в учнів толерантності, прийняття

ними плюралістичних цінностей і прав людини, зміцнення в молоді почуття європейської ідентичності, європейського громадянства, взаєморозуміння і співпереживання тощо [7].

Загалом у Європі політика європейського виміру в педагогічній освіті спрямовується на розвиток нової якості європейської освіти й характеризується новими параметрами, в основі визначення яких – культурні цінності (демократія, права людини, громадянськість, свобода, рівність, моральність) і принципи сучасної педагогічної діяльності (відкритість, толерантність, діалог, довіра, справедливість тощо) [6, с. 11].

Звужуючи вектор нашого наукового пошуку, варто перейти до дослідження відповідного досвіду в указаній сфері окремих держав-членів ЄС. Так, наприклад, нормативне забезпечення післядипломної педагогічної освіти у Французькій Республіці здійснюється за допомогою низки законодавчих актів і Трудового кодексу Французької Республіки. Згідно зі ст. L 970-1 Трудового кодексу, держава проводить координаційну політику в галузі професійної підготовки й соціального розвитку в інтересах працівників усіх категорій.

Важливо відмітити, що вчителі початкової та середньої школи у Франції належать до категорії цивільних (державних) службовців, тому на них поширюються всі правові норми, що визначають правовий статус державних службовців, у тому числі Закон Французької Республіки «Про права і обов'язки службовців» від 13 липня 1983 року № 83 [8], Закон Французької Республіки «Про статутні положення стосовно публічної служби держави» від 11 січня 1984 року № 84 [9] та інші акти, що містять загальні вимоги до публічних службовців, включаючи конкурсне обрання на посаду, професійне вдосконалення й розвиток тощо. Так, наприклад, ст. 22 Закону Французької Республіки «Про права і обов'язки службовців» від 13 липня 1983 року № 83 передбачає, що за службовцями визнається право на професійне підвищення кваліфікації протягом усього життя. На них може покладатись обов'язок щодо відвідування заходів щодо професійної підготовки на умовах, визначених окремими статутами.

Незалежно від заходів професійного підвищення кваліфікації, передбачених спеціальними статутами, кожен агент щороку користується, залежно від розпорядку його праці, індивідуальним правом на підвищення кваліфікації, на яке він може посилатись перед будь-якою адміністрацією, у якій він знаходиться. Це право реалізується за ініціативи агента, погодженої з його адміністрацією, що передбачає взяття адміністрацією витрат на підвищення кваліфікації.

Заходи щодо підвищення кваліфікації на підставі індивідуального права на підвищення кваліфікації можуть мати місце, повністю або частково, у позаробочий час. У цьому випадку агенти отримують допомогу на підвищення кваліфікації [8, с. 162–163]. Іншими словами, французьке законодавство не передбачає імперативу щодо підвищення кваліфікації цивільних службовців, що також стосується й педагогів початкової та середньої школи.

У свою чергу, до спеціальних норм у сфері післядипломної педагогічної освіти належать положення Декретів № 85-607 (від 14 червня 1985 року), № 90-436 (від 28 травня 1990 року), № 93-410 (19 березня 1993 року), де визначаються їхні провідні завдання і шляхи реалізації. Відповідно до вказаних нормативно-правових актів, мета післядипломної освіти й підготовки вчителів початкової та середньої школи Франції полягає в забезпеченні вчителів

найновішою інформацією в галузі спеціальних знань (їхній предметній галузі) й освіти загалом і створенні умов для особистісного розвитку й кар'єрного зростання педагогічних кадрів [10, с. 24; 11, с. 107].

Центральним суб'єктом публічного адміністрування у сфері післядипломної педагогічної освіти є Міністерство національної освіти, його територіальні органи та місцеві органи виконавчої влади. Фактично це означає, що в матеріальному й фінансовому забезпеченні післядипломної освіти педагогів провідна роль належить Міністерству національної освіти та іншим міністерствам.

На регіональному ж рівні міністра національної освіти представляє ректор Академії (Académie) – регіонального підрозділу управління освітою, що охоплює кілька департаментів. Указана ієрархія характерна й для сучасної системи педагогічної освіти, включаючи післядипломну освіту та підготовку вчителів. Післядипломна педагогічна освіта вчителів середньої школи адмініструється на національному й регіональному рівнях (відповідальні за її проведення Міністерство національної освіти і ректорат Академії), а вчителів початкової школи – територіальними органами виконавчої влади (відповідають місцеві органи освіти, які є нижчою ланкою єдиної вертикальної структури адміністрування в указаній сфері).

Установами системи неперервної педагогічної освіти у Франції є заклади підготовки кадрів Народної освіти (Mission Académique de Formation des Personnels l'Education Nationale – MAFPEN) та Університетські інститути підготовки вчителів (Institutes Universitaires de Formation des Maitres – IUFM). Їх створення, як стверджує С.І. Синенко, відбувалося в контексті спроб децентралізації системи управління освітою в країні, у результаті яких вона, як і раніше, залишилась ієрархічною трирівневою системою на чолі з Міністерством національної освіти. На сьогодні система закладів післядипломної педагогічної освіти є збалансованою мережею інституцій післядипломної освіти педагогів, безпосередньо спрямованих на школу й учителів (увесь педагогічний колектив, групи вчителів, окремих учителів тощо) [11, с. 107, 200].

Як засвідчує аналіз Декретів від 14 червня 1985 року № 85-607, від 28 травня 1990 року № 90-436 і від 19 березня 1993 року № 93-410, участь державних структур на всіх рівнях реалізації заходів щодо післядипломної освіти й підготовки педагогів у Франції є визначальною й охоплює таке:

- заходи, які організуються адміністрацією або з ініціативи адміністрації, для проведення підвищення кваліфікації працюючих учителів;
- заходи, які організуються адміністрацією у зв'язку з підготовкою педагогічних кадрів до участі в конкурсних екзаменах. Особливо значуща ця категорія заходів для адміністративно-керівного персоналу системи освіти;
- діяльність щодо продовження освіти і професійної підготовки з ініціативи самих учителів. Державна підтримка цього шляху післядипломної освіти й підготовки педагогів полягає в наданні субсидій на покриття додаткових витрат у зв'язку із заміною вчителя на його робочому місці [10, с. 24; 11, с. 107–108].

Разом із тим заклади підготовки кадрів національної освіти виконують надзвичайно важливу функцію допомоги школам у формуванні оптимальних планів підготовки педагогічних кадрів та їхньої реалізації згідно із замовленням школи. Наразі заклади підготовки кадрів Народної освіти (Mission Académique de Formation des Personnels

l'Education Nationale – MAFPEN) перейшли від надання послуг у підвищенні кваліфікації окремих учителів до участі в підвищенні якості роботи всього педагогічного колективу школи.

Провідною формою післядипломної педагогічної освіти на національному рівні є курси, які проводяться Міністерством національної освіти Франції щорічно за спеціально розробленим національним планом підготовки педагогів. Такий план розробляється міністерським відділом інновацій і післядипломної освіти педагогів і публікується кожного року в національному бюлетені (Bulletin Officiel de l'Education Nationale – BOEN).

Підбиваючи підсумок розгляду основних аспектів публічного адміністрування післядипломної педагогічної освіти у Французькій Республіці, передусім варто відзначити централізацію публічного адміністрування в цій сфері із відведенням центрального місця в указаній системі Міністерству національної освіти. Така побудова публічної адміністрації у сфері післядипломної педагогічної освіти має безпосередній вплив і на фінансування вказаної галузі – переважно матеріальне та фінансове забезпечення здійснюється за рахунок державного бюджету.

Позитивною рисою системи післядипломної педагогічної освіти в цій державі є наявність розгалуженої мережі установ неперервної педагогічної освіти, якими є заклади підготовки кадрів Народної освіти (Mission Académique de Formation des Personnels l'Education Nationale – MAFPEN) та Університетські інститути підготовки вчителів (Institutes Universitaires de Formation des Maitres – IUFM). Зазначені установи підпорядковані Міністерству національної освіти Франції, а їхня діяльність чітко регламентується законодавством.

Окремо варто відзначити, що, окрім спеціальних законів у цій сфері, нормативні засади післядипломної освіти педагогів передбачені ще й законодавством про цивільну службу (Закон Французької Республіки «Про права і обов'язки службовців» від 13 липня 1983 року № 83, Закон Французької Республіки «Про статутні положення стосовно публічної служби держави» від 11 січня 1984 року № 84 тощо), що пояснюється тим, що за своїм правовим статусом учителі початкової й середньої школи прирівняні до цивільних (державних) службовців.

У свою чергу, у Німеччині підхід до організаційно-правових засад публічного адміністрування післядипломної педагогічної освіти відрізняється від наведеного вище французького досвіду. Головна відмінність полягає в децентралізованому характері управлінського впливу на сферу освіти, у тому числі й післядипломної освіти педагогів. Це виявляється не тільки на інституційному рівні (тобто наявності відповідних виконавчих органів місцевого самоврядування), а й на рівні нормативного забезпечення вказаного процесу.

Так, відповідно до Конституції ФРН, держава здійснює загальне адміністрування сфери освіти через Міністерство науки і освіти ФРН, Наукову раду, Комітет із наукових досліджень і питань освіти, Раду з питань освіти. У свою чергу, безпосереднє управління в цій сфері здійснюють суб'єкти федерації. Як зазначає С.І. Синенко, вони є центральним рівнем управління освітою, здійснюючи його на трьох організаційних рівнях: земельному (Міністерства освіти і культури кожної землі), регіональному й місцевому [11, с. 115].

Усі землі, за винятком Берліна, мають спеціальні інституції (Landesinstitute) для здійснення післядипломної осві-

ти й підготовки педагогів на центральному рівні. Ці заклади (деякі землі мають кілька таких закладів) називаються державними академіями, або земельними інститутами, або академічними інститутами післядипломної педагогічної освіти й підпорядковуються земельним Міністерствам освіти і культури. Наприклад, це державний інститут підвищення кваліфікації вчителів землі Рейнланд-Пфальц у Шпейєрі, Бранденбурзький інститут шкільної практики та підвищення кваліфікації вчителів у Людвігсфельді, Баварська академія в Діллінгені та її дві філії в Гарсі тощо. У Берліні післядипломна освіта й підготовка працюючих педагогів організовується безпосередньо сенатором шкіл, професійної підготовки і спорту. На регіональному рівні післядипломна освіта й підготовка вчителів здійснюється тими самими інститутами центрального підпорядкування або районними управліннями (відділами освіти). На місцевому ж рівні за організацію післядипломної освіти й підготовки працюючих педагогів відповідає інспекторат місцевих шкільних адміністрацій (відділів) [11, с. 118–119].

До речі, як і у Французькій Республіці, у ФРН педагоги, які працюють у державних навчальних закладах, мають статус публічних службовців і тому законодавство про публічну службу ФРН (зокрема Федеральний Закон «Про статус чиновників» (у редакції опублікування від 31 березня 1999 року з наступними змінами і доповненнями) [12]) поширюється й на них. Як випливає з указаного Закону, службовці, у тому числі й педагоги, зобов'язані постійно вдосконалювати свою професійну практику. При цьому на державу покладається відповідний обов'язок створити умови (організаційні, фінансові тощо) для реалізації цього обов'язку.

У галузі післядипломної педагогічної освіти ФРН кожна земля керується власними нормативно-правовими актами, коло яких є досить широким – від спеціальних законів про підготовку педагогів до підзаконних нормативно-правових актів (декретів, наказів, постанов тощо). С.І. Синенко під час аналізу нормативно-правової бази, що регулює засади післядипломної педагогічної освіти у ФРН, відмітила, що в указаних актах використовується два базових поняття – “Lehrerfortbildung” (підвищення кваліфікації вчителів) і “Lehrerweiterbildung” (додаткова підготовка вчителів). Саме цими категоріями, як стверджує С.І. Синенко, визначено два провідні напрями післядипломної педагогічної освіти в Німеччині. Метою підвищення кваліфікації вчителів є підтримка та підвищення професійної компетентності працюючих учителів, а другого напрямку – надання вчителю нової професійної кваліфікації або розширення його базової професійної кваліфікації й надання педагогам такої професійної кваліфікації, яка надасть їм можливість посісти вищу посаду в системі освіти (наприклад, працювати вчителем більш високого ступеня середньої школи тощо) [10, с. 43; 11, с. 117].

Отже, публічне адміністрування післядипломної педагогічної освіти у ФРН характеризується певними особливостями, а саме:

- яскраво виражений децентралізований характер публічного адміністрування – безпосереднє управління в цій сфері здійснюють суб'єкти федерації та їхні органи влади;
- нормативне забезпечення післядипломної освіти здійснюється на рівні законодавства суб'єктів федерації (спеціальне законодавство в цій сфері) та федерального законодавства (останнє, відповідно, має рівень загального);
- наявність переважно в кожному суб'єкті федерації спеціалізованої установи, що відповідає за надання післядипломної педагогічної освіти;

– дворівнева система післядипломної освіти педагогів – “Lehrerfortbildung” (підвищення кваліфікації) та “Lehrerweiterbildung” (додаткова підготовка);

– спеціальний статус педагогічних працівників, котрі працюють у державних закладах освіти, – педагоги мають статус публічних службовців.

Висновки. Підбиваючи підсумок аналізу зарубіжного досвіду публічного адміністрування у сфері післядипломної педагогічної освіти, варто акцентувати увагу на можливих варіантах його запозичення для України. Надзвичайно актуальним для України є передусім запозичення досвіду Французької Республіки та ФРН у частині визначення правового статусу педагогів, які працюють у державних навчальних закладах, як державних (публічних) службовців, що надає їм змогу користуватись доволі широким колом соціальних гарантій.

Потрібно зауважити, що в контексті майбутньої децентралізації влади й реформи місцевого самоврядування корисним виглядає досвід ФРН, де публічне адміністрування у сфері післядипломної педагогічної освіти має децентралізований характер. Так, наприклад, місцеві (земельні) органи публічної адміністрації у ФРН наділяються широкими повноваженнями щодо організації післядипломної підготовки та перепідготовки педагогів, розподілу бюджетних коштів тощо. Це дає змогу територіальним громадам фактично самостійно визначати необхідну кількість педагогічних кадрів, кількість відповідних освітніх установ і обсяги фінансування післядипломної педагогічної освіти, завдяки чому відсутній дисбаланс в обсягах кадрового забезпечення й фінансування відповідних програм на місцях, що часом є характерним для держав із централізованою системою адміністрування освіти, і врахувати соціально-економічні умови розвитку того чи іншого регіону.

Список використаної літератури:

1. Коломоєць Т.О. Державний контроль у галузі чорної металургії в Україні: організаційно-правовий аспект : [монографія] / Т.О. Коломоєць, П.С. Лютіков. – Запоріжжя : Запорізький національний університет, 2009. – 216 с.
2. Коломоєць Т.О. Захисник у провадженні у справах про адміністративні правопорушення : [монографія] / Т.О. Коломоєць, Р.В. Сінельнік. – К. : Істина, 2008. – 184 с.
3. Кукурудз Р.О. Апеляція в адміністративно-юрисдикційному процесі: питання теорії та практики : [монографія] / Р.О. Кукурудз, Т.О. Коломоєць. – Запоріжжя : Запорізький національний університет, 2010. – 254 с.
4. Гришак С.В. Адаптація інформаційного законодавства України до норм Європейського Союзу : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право» / С.В. Гришак ; Запорізький національний університет. – Запоріжжя, 2013. – 16 с.
5. Аганіна А.О. Адаптація законодавства України з питань підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації державних службовців до законодавства ЄС : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право» / А.О. Аганіна ; Запорізький національний університет. – Запоріжжя, 2014. – 20 с.
6. Післядипломна освіта в умовах євроінтеграції: сутність, зміст, технології, готовність до змін : [навч.-метод. посіб.] / [Л.П. Пуховська, М.В. Артюшина, В.Г. Базелюк, П.В. Лушин та ін.]. – К. : Педагогічна думка, 2012. – 122 с.

7. Education and Culture DG // Lifelong Learning Programme. European Dimension and Teacher Training (EU.Di.T.T.) in the European Union : Jean Monnet Conference 2009 “20 Years of Support for European Integration Studies”. – Brussels, 7–8 September 2009.

8. Про права і обов'язки службовців : Закон Французької Республіки від 13 липня 1983 року // Публічна служба. Зарубіжний досвід та пропозиції для України / за заг. ред. В.П. Тимошука, А.М. Школика. – К. : Конус-Ю, 2007. – С. 153–166.

9. Про статутні положення стосовно публічної служби держави : Закон Французької Республіки від 11 січня 1984 року // Публічна служба. Зарубіжний досвід та пропозиції для

України / за заг. ред. В.П. Тимошука, А.М. Школика. – К. : Конус-Ю, 2007. – С. 153–154.

10. In-Service Training of Teachers in the European Union and the EFTA/EEA Countries – EURIDICE. – 1995 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.EURYRICE.ORG.

11. Синенко С.І. Розвиток післядипломної педагогічної освіти в країнах Західної Європи (Англія, Франція, Німеччина) : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 13.00.04 / С.І. Синенко. – К., 2002. – 183 с.

12. Федеральний Закон «Про статус чиновників» (в редакції опублікування від 31 березня 1999 року з наступними змінами і доповненнями) // Публічна служба. Зарубіжний досвід та пропозиції для України / за заг. ред. В.П. Тимошука, А.М. Школика. – К. : Конус-Ю, 2007. – С. 225–268.

